

БОРТНИЧУК О. М., ПАСТУШЕНКО Л. П.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА МАРКОВАНІСТЬ АНГЛІЙСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

Статтю присвячено дослідженню культурологічного компонента в складі англійських фразеологічних одиниць. В ній розглядаються різні типи культурем у складі фразеологічних одиниць, а також ступінь зв'язку між значеннями фразеологічних одиниць та вільних словосполучень.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, міжкультурне спілкування, культурологічна маркованість, культу рема, одиниці вторинної номінації, домінанта середовища існування.

Статья посвящена исследованию культурологического компонента в составе английских фразеологических единиц. В ней рассматриваются разные типы культурем в составе фразеологической единицы, а также степень связи между значением фразеологической единицы и свободным словосочетанием.

Ключевые слова: фразеологическая единица, межкультурное общение, культурологическая маркированность, культу рема, единицы вторичной номинации, доминанта среды существования.

The article is devoted to the analysis of culturally dependent components in the structure of the English phraseological units. It deals with various types of culturally bound elements within the composition of the phraseological unit, as well as semantic correlations / links between a phraseological unit and a free word-combination.

Key words: English phraseological units, cross cultural communication, culturally dependent components, culturally bound elements, semantic correlations.

Упродовж останніх десятиріч роль і місце англійської мови в світі суттєво змінилися під впливом загальної тенденції до глобалізації, яка, незалежно від суб'єктивного ставлення до цього процесу, є об'єктивною реальністю для все більшої кількості країн та народів. Серед причин та наслідків глобалізації однією з найважливіших проблем сьогодення є використання міжнародних засобів комунікації для спілкування на різних рівнях і у різних форматах.

Однією з характерних ознак глобалізації можна вважати зростаючу інтенсивність міжнародних контактів в науковій, економічній, туристичній та культурних сферах, що призводить до необхідності вивчення особливостей спілкування в міжкультурному просторі і саме тому міжкультурна комунікація як форма спілкування представників різних культур привертає до себе дедалі більшу увагу соціологів, психологів, культурологів і лінгвістів.

Процес глобалізації змушує переглянути традиційні погляди на національну приналежність мови посередника у міжнаціональному спілкуванні та на присутність культурно маркованих елементів в її лексичному та фразеологічному складі. Слід зазначити, що спілкування на міжкультурному рівні, як правило, відбувається у двох форматах, а саме [1] кожен з учасників спілкування використовує свою рідну мову, а взаєморозуміння досягається за допомогою перекладача, тобто процес спілкування має модель $K1 - П - K2$, де K означає “комунікант”, а $П$ – “перекладач”, друга модель спілкування може бути двох типів: $K_i - K_{nm}$ або $K_i - K_i$, де K_i означає “комунікант іноземець”, а K_{nm} – “комунікант носій мови”. У другій моделі особливе значення отримує мова посередник, функцію якої найчастіше виконує англійська мова, причому у першому типі цієї моделі вона є чужою для обох комунікантів і тому її національна приналежність (тобто чи це британська англійська, чи американська), і, значить, культурна специфіка народу-носія мови не є важливим чинником, оскільки англійська мова використовується як мова міжнаціонального спілкування, отже отримує інтернаціональний статус. Таким чином виникає ситуація, при якій англійська мова стає ніби то незалежною, або менш залежною від народу, якому вона належить, вона перетворюється у наднаціональне явище, тобто існує і функціонує, так би мовити, у відриві від свого кореня, де б він не знаходився. Щодо другого типу цієї моделі, тобто $K_i - K_{nm}$, то культурна спадщина є невід’ємною складовою мовної свідомості, оскільки комунікант носій мови належить до цієї культури і є “продуктом” цієї культури, що і знаходить своє віддзеркалення в його мовленні, що свідчить про необхідність для користувача іноземної мови окрім досягнення високого рівня лінгвістичної компетенції опанувати головні засади культурологічної складової, що знаходить своє втілення в лексичному та фразеологічному складі мови, власно не торкаючись її фонетичному і граматичному рівнів.

Особливу роль у цьому процесі, на нашу думку, відіграють фразеологічні одиниці, оскільки вони є одиницями вторинної номінації, які інтерпретують складові мовної картини світу з характерного для певного мовного соціуму боку або точки зору, без знань якого або якої навіть високий рівень лінгвістичної компетенції буде недостатнім для успішного спілкування або комунікації.

Слід зазначити, що фразеологічні одиниці є, безумовно, антропоцентричними за своєю природою і позначають не стільки предмети та явища об'єктивного світу, скільки віддзеркалюють інтерактивні властивості важливі для даної мовної спільноти (культури). Саме тому засвоєння фразеологічних одиниць, які найяскравіше виявляють національну специфіку мовних одиниць, є однією з найважливіших складових вивчення іноземної мови, а дослідження фразеологічного рівня мови сприяє розкриттю її механізмів взаємодії мови і мислення та мови і культури.

Культурологічна маркованість фразеологічних одиниць, під якою розуміють мовне відображення національної специфіки мовного соціуму, передається або змістом власне фразеологічної одиниці, або культурно маркованої лексемою у складі фразеологічної одиниці. Культурно маркованими лексичними одиницями є, наприклад, імена власні, що існують для виділення об'єкта, який вони іменують, з ряду подібних і, таким чином, індивідуалізують та ідентифікують даний об'єкт. Антропоніми, наприклад, *представлені* в англійських фразеологічних одиницях власними іменами, пор. *Aleck – a smart Aleck* – “a disagreeable know-all”, *Andrew – merry Andrew*, *Jack – I’m all right, Jack!* – “the slogan of the self-seeking opportunist who will forget his friends for the sake of his own interests”; *a Jack in office* – “a self-assertive official who misuses his authority”, *Jack at a pinch*, *Jack of all trades* – “a man who knows a little of many jobs but none properly”, *every man Jack of them* – “every single one”, *Jack of both sides*, *long Eliza*, *a simple Simon* – “someone who is easily taken in”, *plain Jane* – “a plain girl”, *not on your Nelly* – “a derisive refusal”. Як правило, в складі фразеологічних одиниць використовуються повні особисті імена, однак існують фразеологічні одиниці із зменшувально-пестливим варіантом власного імені, наприклад, *Johnny – Johnny – on the spot*, *Johnny head-in-the-air*, *a coal-oil Johnny*, *tin Lizzie*, *And Bob’s your uncle!* – “now you have what you want”, *a silly Billy* – “a foolish fellow”. Заслуговують на увагу фразеологічні одиниці з двома іменами власними в своєму складі, наприклад: *every Jack has his Jill*, *a good Jack makes a good Jill*, *to rob Peter to pay Paul* “to give to one person what rightfully belongs to another”.

У складі фразеологічних одиниць використовуються також прізвища, наприклад, *keeping up with the Joneses* – “trying to maintain the same standards of material comfort as ones neighbours who are represented

by the very ordinary name of Jones” або ім’я і прізвище, наприклад: *Jack Johnson, John Doe, Jim Crow, Jane Crow, Joe Bloggs, from John o’Groat’s to Land’s End*. У фразеологічних одиницях *a Jekyll and Hyde personality* “someone who alternates great kindness and nobility of character with extreme brutality and barbarism”, *to be a Peter Pan, to be as pleased as Punch* – “absolutely delighted, usually with oneself over some achievement” використані імена власні персонажів літературних творів. Слід зазначити, що англійські фразеологічні одиниці з іменем власним у складі можуть бути не тільки повністю культурно маркованими, а й частково маркованими. В складі частково маркованих фразеологічних одиниць використовуються імена – мовні універсалії і вони є національно маркованими лише за своїм значенням, наприклад: *Adam’s ale/wine, not to know someone from Adam* – “to have no knowledge or recollection of someone”, *the old Adam* – “the primitive, sinful nature of a man which is concealed under a veneer of good breeding and education”, *old as Adam, since Adam was a boy*. В складі фразеологічних одиниць, окрім власних імен людей, використовуються і імена власні географічних об’єктів – топоніми, а саме, ойконіми – назви населених пунктів *Albion – perfidious Albion, England – Merry England, the New England of the West, to be/end up in Carey Street* – ‘to go bankrupt’, *to send to Coventry, to carry coals to Newcastle, off to Gretna Green, to meet your Waterloo* – “to suffer final, decisive defeat”, *castles in Spain* – “unreal wealth and splendor which only exists in the mind of the dreamer” *I’m from Missouri: you’ve got to show me* та похідні ойконімів, наприклад: *murder the King’s English, an Englishman’s home is his castle, to go Dutch, double Dutch, to talk to someone like a Dutch uncle* та оніми – назви водних об’єктів, наприклад: *all’s quiet along the Potomac, try to sweep back the Atlantic with the broom, not to set the Thames on fire* – “not to distinguish oneself in any way, to be quite ordinary”.

Глибинні процеси дослідження фразеологічних явищ не можуть залишити поза увагою і базові питання сутності та структури людської свідомості, яка виступає як багаторівневе явище. Як підкреслює Корнілов О. О., повсякденна свідомість складається з чотирьох компонентів: сенсорно-рецептивного, логіко-понятійного, емоційно-оцінного та ціннісно-морального [1:165]. Вочевидь, цей поділ є певною мірою умовним і використовується з метою інтерпретації будь-якої інформації, що надходить ззовні і відтворюється через систему

‘понятійних матриць’ [1:166], які вже існують у свідомості людини. Не викликає сумніви той факт, що кожна національна мовна картина світу відтворює свій власний інвентарій засобів “обробки” інформації, що надходить до свідомості людини. Водночас, логіко-понятійний компонент найбільшою мірою впливає на національно-специфічне сприйняття мовних явищ, зокрема, лексичних та фразеологічних одиниць. Загальновідомо, що кожній культурі притаманні особливості, які відіграють вирішальну роль у формуванні національного характеру і національного менталітету, це – культурно-етнічні доміанти [1:180], які не можуть не знайти відтворення у лексико-фразеологічній системі мови. Прикладом цього слугує фразеологічна одиниця *to carry coals to Newcastle* – ‘to bring a thing to a place which is famous for its production, like trying to sell wine to the French, or kimono to the Japanese, and so on’ . Для англійця історична конотація міста Ньюкасл є цілком прозорою, адже це місто було портом, до якого транспортувалося вугілля. Для російської мовної культури аналогічною за сприйняттям доміантою є фразема *Тула* у складі фразеологічної одиниці *ездить в Тулу со своим самоваром* (не варто пояснювати, що Тула – місто, яке відоме завдяки виробництву самоварів.) Таким чином, відтворення культурно-етнічної доміанти, тобто культурами “робити щось зайве, займатися безглуздою справою” відбувається внаслідок реалізації значення логіко-предметних компонентів, які відтворюють національну специфіку, особливості існування певної мовної спільноти, адже в кожній мові існує свій власний образ, що відповідає універсальному концепту, – в англійській мові це, наприклад, вугілля і Ньюкасл, в російській – самовар та Тула. Вочевидь, цей факт є достатньо важливим для реалізації мети міжкультурного спілкування та взаємного розуміння, – люди наче говорять про одне й те ж саме (приблизна еквівалентність на рівні загального концепту), але уявляють собі абсолютно різні образи, тобто, людина не усвідомлює того, що “... пейзаж завжди виглядає по-різному. Не всі люди знайомі із морем чи снігом, земля не повсюди коричнева (а в багатьох місцях вона може бути переважно червоного, жовтого або чорного кольору ...)” [2:233].

Існує також і інший тип культурем, які входять до складу фразеологічних одиниць. Їх семантика видається прозорою і зрозумілою, предметно обґрунтованою і пояснюється конкретними явищами життя певного етносу. Така національна обумовлена

специфіка відтворена у свідомості цього етносу і не має корелятивів в інших мовах. Зазвичай це можна пояснити умовами існування етносу, його культурними традиціями, особливостями життєдіяльності тощо. Вони підпорядковані так званій домініанті середовища існування [1:162] етносу. Ця домініанта має безпосереднє відношення і до фразеології. Так, наприклад, фразеологічна одиниця *to skate on thin ice* “to be in a situation in which you are likely to upset someone or cause trouble” є зрозумілою і логічно виправданою для жителів регіонів, знайомих із зимовими умовами існування, низькими температурами і кригою. Однак, для населення, скажімо, африканського континенту, особливо екваторіальних регіонів, які дуже далекі від зими і льоду, ця одиниця може бути абсолютно незрозумілою, тобто, домініанта середовища існування блокує адекватне сприйняття цієї фразеологічної одиниці і вимагає додаткових коментарів або тлумачення.

Слід також звернути увагу і на дещо зворотній процес, який також пов'язаний із домініантою середовища існування. В індійському варіанті англійської мови існує фразеологічна одиниця *to give somebody a big bamboo*, що означає “to punish somebody severely”. Для жителя Індії є очевидним те, що людину карали наносячи удари палицями із бамбуку, рослини, поширеної в теплих країнах. Для декодування цієї одиниці представниками інших мовних спільнот слід обов'язково враховувати домініанту середовища існування.

Логіко-предметний компонент значення фразеологічної одиниці також значною мірою впливає на те, як людина сприймає певне мовне словосполучення. За своєю структурною організацією, фразеологічна одиниця є складним синтаксичним утворенням, значення якого не є сумою значень складників, тобто, компоненти фразеологічної одиниці не слід розглядати як повнозначні лексему в межах певної синтаксичної конструкції. Однак, розглядаючи фразеологізми як одиниці мови (наприклад, *to drop a brick*, *to cut th (umbilical) cord*, *to pay dividends*, *to bear fruit*, *to teach sb a lesson* тощо) неможливо повністю абстрагуватися від їх прямого значення, провести чітку розмежувальну лінію (на рівні первинного сприйняття) між фразеологічним і прямим значеннями таких одиниць. “Слівність” подібних фразеологічних одиниць є достатньо прозорою, зрозумілою і майже не викликає сумнівів стосовно шляхів переосмислення і формування переносного фразеологічного значення. Ідіоматичне значення таких одиниць адекватно сприймається

та інтерпретується на рівні синхронії. Як приклад, пропонуємо розглянути словосполучення *to spill the beans* та *to drop a brick*:

(1) Alfred ***spilled the beans*** all over the table.

(2) Alfred ***spilled the beans*** all over the town.

(3) Suddenly, from the scaffolding, a worker has ***dropped a brick***.

(4) As soon as he mentioned that she had had a facelift, he realized that he ***dropped a brick***.

Приклади (1) та (3) свідчать про вживання словосполучень у їх прямому значенні – (1) “розсипати боби” та (3) “не втримати, упустити цеглину”, в той час як у прикладах (2) та (4) реалізується переносне фразеологічне значення – (2) “розбовкати (таємницю)” та (4) “припуститися нетактовності, зробити ляпсус”. Таким чином, мовна двозначність “фразеологічна одиниця – вільне словосполучення” повністю зникає завдяки обмеженням або конкретизації, що їх створює контекст та відповідне мовленнєве оточення.

Дослідження шляхів фразеологізації вільних словосполучень, їх співіснування і співпраці у процесі комунікації, інтерпретації носіями мови і тими, хто опановує англійську мову [див. 3], дозволяє упевнитися у існуванні таких груп:

1) фразеологічні одиниці, що співпадають за лексичним складом та синтаксичною структурою з вільними словосполученнями; їх значення є зрозумілим з огляду на семантику складників. При цьому вільне словосполучення теж активно функціонує в мові. До цієї групи належать такі одиниці, як, наприклад

to cut the umbilical cord “to stop being too dependent on sb. esp. your parents” (пор. рос. перерезать пуповину);

to rock the boat “to cause problems for other members of a group by criticizing sb or sth or trying to change the way sth is done” *to pay dividends* “to bring a lot of advantages”.

2) фразеологічні одиниці, метафоричний зв'язок яких із одиницями прямої номінації є опосередкованим, тобто, не існує прямого зв'язку між фразеологічною одиницею і вільним словосполученням, наприклад:

to shut the shop “to retire from business”;

to go down the aisle “to get married”: *to add fuel to the fire* “to make an argument or disagreement worse”.

Фразеологічні одиниці цієї групи характеризуються певним метафоричним дистанціюванням і семантичним узагальненням.

3) фразеологічні одиниці, логіко-предметний компонент значення яких не є очевидним та прозорим; встановлення зв'язку між фразеологічною одиницею і вільним словосполученням вимагає проведення глибинних “розкопок”, тобто у нагоді стане діахронічний аналіз, наприклад:

the alfa and omega “the start and finish of sth, and therefore the whole of it” – походження: від the first and the last letters of the Greek alphabet;

a feather in one's cap “an achievement to be proud of” – походження: від the allusion to the very general custom in Asia and among the American Indians of adding a feather to the headgear for every enemy slain”.

4) фразеологічні одиниці невизначеної етимології, тобто, встановлення зв'язку між фразеологічною одиницею і її прототипом не є можливим навіть за допомогою етимологічних словників, наприклад:

to rain cats and dogs “to be raining heavily”: *to pull sb's leg* “to make gentle fun of sb”. Як пояснює Ч. Фернандо, ця фразеологічна одиниця є, ймовірно, відлунням старої практики, коли страченого через повішання тягли за ноги, щоб прискорити його смерть і позбавити страждань. Вочевидь, зв'язок між фразеологічною одиницею і її прототипом відсутній навіть на рівні діахронічного аналізу.

Таким чином, дослідження фразеологічного складу мови, особливо з огляду на національно-специфічні особливості спілкування та інтерпретації одиниць вторинної номінації продовжують займати чільне місце у фразеологічних студіях. Розуміння глибинних процесів фразеологізації допоможе не лише розширити наші уявлення про мову, а й допоможе більш адекватно спілкуватися у різних комунікативних ситуаціях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. – М. : ЧеРо, 2003.
2. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / Анна Вежбицкая; [пер. с англ.; отв. ред. М. А. Кронгауз]. – М. : Русские словари, 1996.
3. Fernando Ch. On Idiom: Critical Views and Perspectives [Електронний ресурс] / Ch. Fernando, R. Flavell // Exeter Linguistic Studies. – N 5. – Режим доступу: [ling.kwg.tu-berlin/de/lexicology/data/IDIOM.html](http://ling.kwg.tu-berlin.de/lexicology/data/IDIOM.html)
4. *The Wordsworth Dictionary of Phrase and Fable* – Wordsworth Edition Ltd, 2001.
5. Daphne M. Gulland and David Hinds-Howell *The Penguin Dictionary of English Idioms* / M. Daphne. – [2-nd ed.]. – Penguin Books, 1994.
6. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин. – М. : Русский язык, 1984.